

Dincolo de „mitul Shakespeare” – un savant maghiar în Anglia secolului al XVII-lea

În februarie 2026 a fost făcută publică propunerea care încearcă să lege unul dintre cele mai valoroase monumente medievale din Piața Libertății, Casa Elisabeta, de drama lui Shakespeare, *Romeo și Julieta*. Conform poveștii din spatele propunerii, Johannes Banfi Hunyades (János Bánfihunyadi Ötvös), născut la Baia Mare în urmă cu 450 de ani și stabilit ulterior în Londra secolului al XVII-lea, ar fi putut avea conexiuni cu Shakespeare; ba mai mult, așa cum sugerează romanul de ficțiune al lui Walter Übelhart (*În umbra lui Shakespeare*), acesta ar fi putut avea chiar o contribuție la nașterea celebrei tragedii. Ei bine, sursele istorice conturează o imagine mult mai nuanțată față de cele de mai sus.

Să stabilim încă de la început: János Bánfihunyadi a existat cu adevărat și a fost o personalitate recunoscută în Londra secolului al XVII-lea, profesor la Gresham College. Shakespeare a trăit și a creat în aceeași epocă și în același oraș, însă sursele arhivistice și de istorie literară, cunoscute în prezent, nu indică nicio legătură demonstrabilă între cele două parcursuri biografice.

În textul de mai jos, nu mi-am propus combaterea poveștilor romantice ci, pornind pe urmele savantului originar din Baia Mare, prezentarea pe scurt a stadiului actual al cercetărilor privind familia Bánfihunyadi, precum și contextul istoric și arhitectural al Casei Elisabeta – adică tot ceea ce știm cu adevărat despre acestea pe baza surselor istorice. Desigur, întrebarea nu este dacă, pe lângă fapte, avem sau nu nevoie și de legende. Ci dacă este permisă valorificarea ficțiunii ca fapt istoric și dacă Baia Mare și Casa Elisabeta – care este unul dintre cele mai deosebite monumente medievale ale orașului – au nevoie de Shakespeare pentru a fi puse în valoare.

Dar să vedem, mai întâi de toate, ce știm despre János Bánfihunyadi Ötvös.

De la Schola din Baia Mare la Colegiul Gresham din Londra

Despre tinerețea lui János Bánfihunyadi Ötvös (1576–1646) – cunoscut și sub numele de Johannes Banfi Hunyades, John Huniades sau Hans Hungar – avem la dispoziție puține date certe. Monografia lui Borovszky, *Comitatul Satu Mare* (1908), îl menționează în doar câteva rânduri: „János Bánfi-Hunyadi, profesor la Londra, născut la Baia Mare în 1576. A fost profesor de matematică și de chimie la Gresham College din Londra. În 1650 a dorit să se întoarcă în patria sa, dar a murit pe drum.”

Dacă analizăm mai profund viața savantului alchimist născut, conform datelor biografice, exact acum 450 de ani, incertitudinile devin mai numeroase decât certitudinile. S-ar putea să se fi născut la Rivulus Dominarum, adică în Baia Mare de astăzi – sau poate nu. Împrejurările nașterii sale nu sunt cunoscute cu exactitate. Ceea ce poate fi considerat sigur este faptul că tatăl său a fost Benedek Bánfihunyadi

Mogyoró, episcop reformat (superintendent), ales în 1595, la Carei, la conducerea Districtului Reformat de dincolo de Tisa (adică a comunităților reformate din Ungaria Superioară și Partium). Nu avem însă date care să ateste că familia ar fi locuit în Baia Mare. Cea mai probabilă ipoteză este că tânărul Bánfihunyadi a ajuns la Baia Mare ca elev sau ca ucenic, devenind „aurifaber”, adică aurar într-unul dintre cele mai importante orașe miniere ale Regatului Ungariei.

Rolul pe care Baia Mare l-a jucat la sfârșitul secolului al XVI-lea, în special în ceea ce privește mineritul din Ungaria Superioară și Transilvania, i-a asigurat nu doar avântul economic, ci a conectat orașul și la rețelele științifice central-europene. La aceasta a contribuit în mare măsură faptul că, dintre elevii faimoasei Schola Rivulina – înființată după Reformă și activă între 1547 și 1745 –, cei mai de seamă erau trimiși de consiliul orașenesc, pe cheltuială proprie, la universități străine. În timpul peregrinărilor lor, aceștia stabileau relații științifice și adesea rămâneau pentru perioade îndelungate în străinătate, cum a făcut mai târziu și tipograful Miklós Misztótfalusi Kis, care plecase tot din Baia Mare.

Se presupune că și János Bánfihunyadi a studiat mai întâi la Schola Rivulina, de unde a pornit apoi în călătoria sa de studii prin Europa. Referitor la primii săi ani petrecuți în străinătate, un punct de sprijin îl oferă studiul lui Béla Balogh și Kálmán Oszóczki, *Breasla aurarilor din Baia Mare în secolele XV–XVII*, publicat în 1979. În timpul documentării pentru această lucrare, autorii au găsit două copii ale scrisorilor lui János Hunyadi Ötvös (Cașovia, 1606 și Londra, 1613) în protocolul arhivei băimărene.

În prima scrisoare, datată 3 mai 1606, Bánfihunyadi își înștiința cumnatul că se pregătește să părăsească orașul Cașovia. Pentru aurarii din Cașovia, cea mai mare atracție o exercita Praga, astfel încât se poate presupune că, începând cu 1606, Bánfihunyadi s-a aflat pentru o vreme la Praga. Acolo, în vreunul dintre atelierele de orfevrărie boltite, ar fi fost inițiat în „bucătăria” alchimiei. La acea vreme, alchimia nu însemna doar încercarea de obținere a aurului, ci includea și metodele științifice de preparare a medicamentelor și de analiză a materialelor. Conform unei însemnări contemporane, Bánfihunyadi era interesat, de exemplu, de fabricarea vopselelor, a sticlei și a adezivilor, de extracția argintului din plumb, de obținerea aurului din haldele de steril, precum și de chestiunile științifice legate de acestea.

„Acum sunt profesor aici, în Londinium, la Colegiul Gresham”

Mutarea lui Bánfihunyadi la Londra a fost mult timp considerată ca având loc în jurul anului 1612. Este probabil ca în primii săi ani în Anglia să-și fi câștigat existența în principal din lucrări de orfevrărie; în orice caz, în scrisoarea sa din 2 aprilie 1613, trimisă din Londra și scoasă la lumină de autorii Balogh și Oszóczki, acesta relatează că și-a deschis un atelier de orfevrărie. Timp de câțiva ani nu avem știri despre activitatea sa, însă atunci când principele Gheorghe Rákóczi I a încercat, la începutul anilor 1630, să înființeze Academia de la Cluj, i-a rezervat un loc de frunte în corpul profesoral al colegiului.

În ceea ce privește destinul ulterior al lui Bánfihunyadi, sursele englezești sunt mult mai bogate decât cele maghiare. Știm că între 1633 și 1644 a predat la Gresham College. Prima instituție de învățământ superior a orașului își deschisese porțile cu câțiva ani mai devreme, în 1598, iar din cercul profesorilor săi s-a născut cea mai veche societate științifică din Anglia, Royal Society (Societatea Regală), fondată în 1663, care până în 1710 a fost găzduită tot de Gresham College. Profesori aleși din Cambridge sau Oxford predau aici câte 2 ore pe săptămână teologie, astronomie, geometrie, muzică, drept, medicină și retorică – parțial în latină, parțial în engleză.

În Arhivele Naționale din Budapesta se află o scrisoare a lui Bánfihunyadi din 1642, trimisă la Alba Iulia, lui Pál Medgyesi, predicatorul principelui Gheorghe Rákóczi I. În aceasta scria următoarele: „eu acum locuiesc aici în Londinium, la Gresham Collégium... sunt profesor de Chymie... Johannes Banfihuniades”. Acest fapt a fost confirmat și de unul dintre foștii săi elevi, John Webster, care în cartea sa *Metallographia: or An History of Metals* (Londra, 1671) relatează că „au trecut deja mai bine de 35 de ani de când am studiat chimia generală, predată de bătrânul Johannes Huniades”. De altfel, Webster a fost unul dintre cei mai polivalenți și curioși savanți ai epocii sale: medic, pastor puritan, teolog și critic al credinței în vrăjitorie – a nu se confunda cu dramaturgul Webster.

Contemporanii săi l-au prețuit și l-au stimat pe Bánfihunyadi. Învățăatul William Lilly, unul dintre cei mai influenți astrologi englezi ai vremii, i-a dedicat lui Bánfihunyadi cartea sa *Anglicus, Peace or no Peace* (Londra, 1645): „Consider că este marea șansă a națiunii noastre faptul că un om atât de învățat, deși născut atât de departe, trăiește printre noi, englezii... În ultima vreme, nimeni nu a realizat mai mult decât el și puțini pot fi comparați cu învățăatul Hunyadi.” Savantul și bibliotecarul englez Thomas Smith îl menționează ca pe un „foarte faimos (*famosissimus*) chimist de origine maghiară” în volumul său *Vita Joannis Dee, Angli, Mathematici celeberrimi* (Londra, 1707). Pe lângă toate acestea, Bánfihunyadi a păstrat o legătură strânsă cu vechea sa patrie; vorbea în limba maternă cu maghiarii care trăiau în străinătate sau se aflau în drum spre casă, iar scrisorile trimise în țară sunt scrise tot în limba maghiară.

Bánfihunyadi nu a fost profesor cu drepturi depline al colegiului (a primit titlul de profesor doar spre sfârșitul vieții, ca o formă de recunoaștere), deoarece, conform statutului Gresham, puteau fi invitați ca profesori doar bărbați celibatari, iar el era deja însurat la acea dată. S-a căsătorit la Londra, în 1619, luând-o de soție pe Dorothy Colton, o englezoaică provenită dintr-o familie nobilă, fiica lui Sir Francis Colton din comitatul Kent. Un an mai târziu, s-a născut primul lor copil, Elisabeta, iar după încă un an fiul lor, John Huniades cel tânăr, menționat ulterior și sub numele de „Uniades”. În afară de aceștia, au mai avut doi copii, despre care însă nu avem date mai precise.

Circumstanțele exacte și data morții sale nu sunt cunoscute. Anul indicat în monografia comitatului Satu Mare (1650) este înfirmat de o însemnare din 28 august 1646 din jurnalul lui Richard Smyth: „Hans Hongar, alias John Huniades the chymist without Algate died” (A murit Hans Hongar, adică John Huniades, chimistul care locuia în afara porții Algate).

William Lilly scrie în cartea sa citată că, în 1645, acesta se pregătea de plecare spre casă: „...acum, când ne veți părăsi [...Dumnezeu] să vă călăuzească în siguranță până când veți ajunge cu bine la Cluj, la mormântul strămoșilor dumneavoastră”. Anglia traversa atunci perioada revoluției burgheze, iar luptele interne nemiloase erau dublate de o epidemie de ciumă de proporții europene. Nu se știe dacă aceasta a fost cauza morții sale; mormântul său nu se află însă la Londra, deci este probabil să fi murit în drum spre casă, în Europa de Vest, poate la Amsterdam, unde să fi fost și înmormântat.

Bánfihunyadi nu a fost un om înstărit; recunoașterea morală nu a fost însoțită de un succes material deosebit. În schimb, fiul său, János Bánfihunyadi cel tânăr, care a devenit tot chimist, decedat la 15 noiembrie 1696 la vârsta de 75 de ani, a lăsat o avere de 50 000 de lire sterline surorii sale, Elisabeta Bánfihunyadi. Aceasta a încetat din viață în 1710, la vârsta de nouăzeci de ani, fiind soția unui englez, sub numele de Elizabeth Benson, și a donat cea mai mare parte a sumei pentru construirea unui spital. Întreaga familie a lui Bánfihunyadi cel tânăr este înmormântată în cripta bisericii St. Leonard din Shoreditch, Londra.

Chestiunea Shakespeare

Londra începutului de secol XVII, în care a trăit Bánfihunyadi, era în egală măsură un centru comercial, științific și teatral. În același oraș activa și William Shakespeare (1564–1616), una dintre figurile cele mai importante ale dramaturgiei de limbă engleză și ale literaturii europene, venerat până astăzi în Anglia ca scriitor al națiunii. Totuși, lumile științifice și teatrale londoneze – deși apropiate din punct de vedere geografic – gravitau în rețele sociale diferite.

La sosirea lui Bánfihunyadi în Londra, Shakespeare era încă în viață, dar se afla deja spre sfârșitul carierei; după 1613, s-a retras la Stratford, unde a murit în 1616. *Romeo și Julieta*, una dintre cele mai cunoscute tragedii ale lui Shakespeare, a fost scrisă probabil între anii 1591–1595 și a fost publicată pentru prima dată în 1597 – așadar, cu mult înainte de sosirea lui Bánfihunyadi la Londra!

Pe baza surselor istorice cunoscute în prezent, nu s-a păstrat nicio scrisoare, însemnare, dedicație sau mențiune contemporană care să ateste o relație personală între János Bánfihunyadi și Shakespeare; nici în documentele Colegiului Gresham, nici în actele trupelor de teatru nu există date care să dovedească vreo interacțiune între cele două persoane. Deși în operele lui Shakespeare apar metafore alchimice (de exemplu, folosește transformarea plumbului în aur pentru a ilustra evoluția caracterului uman), acestea aparțineau limbajului cultural comun al Renașterii și nu indică o legătură personală concretă.

Prin urmare, conform datelor actuale ale istoriografiei, legătura dintre Bánfihunyadi și Shakespeare este o ipoteză care nu este susținută nici de sursele arhivistice, nici de sursele literare ale vremii.

Și în cele din urmă, Casa Elisabeta...

...despre care Zsigmond Móricz scria următoarele: în Piața Centrală, cea mai veche este „clădirea trezoreriei, care atrage imediat privirea prin fațada sa îngustă, simplă și liniștită, precum și prin contrafortul boltit adăugat recent. Despre această clădire se crede că a fost palatul lui Iancu de Hunedoara sau cel puțin o parte a acestuia.” Conform tradiției, când Iancu de Hunedoara a vizitat orașul nostru în 1446, a dispus construirea unui castel aici, care, după moartea guvernatorului, a fost moștenit de soția sa, Elisabeta Szilágyi.

Casa situată pe latura estică a pieței, cunoscută pentru rezalitul său caracteristic, este înconjurată de numeroase legende, însă arhivele din Baia Mare, de altfel bogate, păstrează surprinzător de puține date despre ea. Cert este că vechiul Rivulus Dominarum, ca unul dintre cele mai importante centre economice ale Regatului Ungariei, a intrat în posesia lui Iancu de Hunedoara în 1445, iar după alegerea lui Matia Corvin ca rege, a devenit proprietate regală, având statut de oraș liber regal.

Avântul din epoca lui Matia a lăsat urme și asupra aspectului orașului, unul dintre cele mai importante monumente în acest sens fiind așa-numita Casă Elisabeta (cunoscută și sub numele de Casa Iancu de Hunedoara). Pe latura estică a pieței, aceasta a fost considerată pentru mult timp singura clădire medievală semnificativă; doar cercetările ulterioare au scos la iveală faptul că și fațadele șirului de case gotice târzii învecinate – casele Lázár, Bay și Schreiber – ascund ancadramente de porți deosebit de spectaculoase.

Pe baza trăsăturilor stilistice, nu se poate susține cu certitudine că edificiul a fost construit în 1446; forma sa actuală, tipică stilului gotic-renascentist, a fost dobândită probabil mai târziu, la sfârșitul secolului al XV-lea sau începutul secolului al XVI-lea. Cert este că, pe parcela lungă, pot fi identificate de fapt nu una, ci două clădiri aproape contemporane, prevăzute cu pivniță, parter și etaj. Partea mai elegantă dinspre piață ar fi putut fi Casa Elisabeta originală, care este legată de casa de peste drum (strada Monetăriei, astăzi Dacia) prin trei arcade. Cele două case au avut cândva intrări separate, nici pivnițele lor nu sunt dispuse pe același ax, fiind conectate abia ulterior.

Accesul în pivniță, care iese din planul fațadei Casei Elisabeta, se face direct din piață; în jurul și deasupra acestuia a fost ridicată partea proeminentă vizibilă și astăzi, așa-numitul rezalit. Acesta ar fi putut adăposti cândva un balcon închis gotic, odinioară mai înalt și mai decorativ, cu aspect de turn, amintind de casele gotice din Bistrița sau Sibiu.

Nici compartimentarea interioară actuală a clădirii nu este medievală. Majoritatea încăperilor care se deschid din culoarul îngust și boltit de la parter sunt, de asemenea, boltite, însă la etaj doar o încăpere mai mică și sala mare cu vedere spre piață au bolți, acestea fiind rezultatul unor transformări ulterioare. La etajul fațadei dinspre piață se poate vedea un ancadrament de fereastră gotic târziu, care a fost îngustat din cauza noii bolți a sălii mari. Sub aceasta se află intrarea principală semicirculară, care este tot o construcție ulterioară, deoarece se deschide spre un coridor amenajat mai târziu.

Din păcate, „fațada liniștită” a Casei Elisabeta dinspre Piața Centrală a fost „modernizată” la începutul anilor '40 ai secolului trecut. În a doua jumătate a secolului XX, pentru o perioadă, în sălile sale cu atmosferă medievală a fost adăpostit patrimoniul mineralogic al muzeului regional, apoi au funcționat birouri, iar la etaj s-au organizat expoziții temporare. În prezent, clădirea este goală, așteptând să-și recapete strălucirea de odinioară.

Epilog cu o surpriză

Tocmai mă pregăteam să închei această scriere, căutând ilustrații, când am dat peste un studiu incredibil de captivant, care nu doar că luminează detaliile până acum obscure ale șederii lui Bánfihunyadi în Anglia, dar clarifică și alte date biografice disputate până în prezent.

Conform autorului, György Gömöri, în biblioteca colegiului Christ Church din Oxford se află o Biblie maghiară din 1608, tipărită la Hanau (a doua ediție a Bibliei de la Vizsoly, revizuită de Albert Szenczi Molnár), care a aparținut cândva lui János Bánfihunyadi. El a donat această carte Bibliotecii Bodleiene, biblioteca Universității Oxford. Totuși, deoarece la momentul donației Biblioteca Bodleiană deținea deja un exemplar din aceeași Biblie, exemplarul lui Bánfihunyadi, legat luxos și dedicat în 1617 (!), a fost considerat un duplicat și vândut în 1676 bibliotecii Christ Church.

După cum atestă și ilustrațiile anexate studiului, pe coperta Bibliei lui Bánfihunyadi se află stema regelui Angliei (Iacob I), încadrată de anul 1617. Sub stemă, monograma **H * I** * **NB** indică faptul că volumul a aparținut inițial lui „Hunyadi Iohannes (de) Nagybánya”.

În primele pagini ale cărții găsim două texte scrise de mână – ambele aparținând lui Bánfihunyadi. În partea stângă se află un poem în limba latină, adresat Universității Oxford, iar în partea dreaptă o explicație manuscrisă în limba maghiară, dispusă în formă de jumătate de clepsidră, despre momentul și circumstanțele donației.

Poemul latin, în traducere, sună astfel:

„Către străvechea și celebra Academie din Oxford

*Salutare, Universitate, care înflorești prin învățații tăi,
înțelepți și iscușiți la vorbă: bărbați socratici sunt ei.
Această operă maghiară o dăruiește un maghiar – primiți-o,
nu se află în ea nimic altceva, decât texte sfinte,
fiind îngrijită de Principele învățat, care știe și s-o citească,
cel care binevoiește a patrona și muzele lui Cato.
Să propășești fericită de-a lungul multor secole,
iar Geniul tău să aducă roade bogate.”*

Sub scurtul poem latin apare semnătura lui Bánfihunyadi, care este deosebit de interesantă, deoarece confirmă ipoteza, adesea pusă la îndoială, că tatăl lui János Bánfihunyadi a fost episcopul reformat Benedek Bánfihunyadi Mogyoró. Textul, după ce

prezintă autorul sub numele „Johannes Banfihuniadinus Aurifaber de Nagi Bania”, adaugă: „Filius Benedicti BanfiHuniadini Superintendentis Ecclesiarum CisTibiscanarum in Hungaria”. Bánfihunyadi a considerat, probabil, important să sublinieze toate acestea, de teamă ca nu cumva doctorii învățați din Oxford să îl privească cu superioritate pentru că este „doar” un alchimist, respectiv aurar, și nu deține un rang social mai înalt sau studii universitare.

În ceea ce privește poemul, există și acolo un detaliu interesant: referirea la „Princeps doctissimus” („Principele învățat”). Bánfihunyadi se gândea aici, cu siguranță, la principele Moritz de Hessa, mecena lui Albert Szenczi Molnár, despre care Szenczi scria următoarele în dedicația Bibliei maghiare de la Hanau:

„Și fiindcă, după cunoașterea atâtor limbi alese, ai dorit să înveți și această limbă... [maghiara], învrednicește-mă și pe mine, care nu sunt chiar cel din urmă cunoscător al acestei limbi (departe de mine lauda), cu arătarea obișnuitei tale bunăvoințe.”

Bánfihunyadi știa că Moritz nu este doar un cunoscător al limbilor (probabil citea deja în maghiară), ci și un polihistor, fondator de școli și susținător al științelor. Nu este exclus nici ca aceștia să se fi întâlnit personal anterior: Bánfihunyadi, înainte de a ajunge în Anglia, ar fi putut trece prin Oppenheim și Frankfurt, centre importante ale alchimiștilor, unde însuși principele Moritz se ocupa cu ardoare de „științele hermetice”.

În ceea ce privește explicația în limba maghiară aflată în partea dreaptă a Bibliei lui Bánfihunyadi, aceasta dezvăluie o altă informație crucială despre viața savantului nostru: pe baza acesteia poate fi stabilită cu precizie data sosirii lui Bánfihunyadi în Anglia: **1608**. Textul sună astfel: „Eu, János BanfiHuniadi Eötvös din Baia Mare, după ce am locuit aici în Anglia [inserat: „London”] timp de 9 ani, și pornind de aici spre patria mea, Ungaria, am lăsat această Biblie Maghiară Bibliotecii din Oxonia, spre amintire veșnică. După nașterea Domnului nostru Hristos, 1617. Iulii 15.”

Nu putem ști cu certitudine cu ce ocazie a vizitat alchimistul maghiar Oxfordul; poate cunoștea pe cineva acolo și i s-a prezentat biblioteca universitară recent înființată. Este posibil ca gazda sa să-l fi încurajat să doneze o carte „spre amintire veșnică” Bibliotecii Bodleiene. Această persoană ar fi putut fi Arthur Dee, renumit alchimist englez și medic al regelui Carol I, care studiasc cândva la Oxford și pe care Bánfihunyadi îl cunoștea probabil deja la acea dată, sau chiar faimosul matematician Thomas Allen, legat de asemenea de Oxford.

Chiar dacă motive familiale sau de altă natură l-au îndemnat pe Bánfihunyadi să se întoarcă acasă în 1617, este cert că în 1619 se afla din nou în Anglia. S-a căsătorit curând cu Dorothy Colston, prezentată anterior, și a murit la vârsta de șaptezeci de ani, în data de 28 august 1646.

Dávid Lajos

(traducere din limba maghiară: Bertoti Péter)

Bibliografie:

Gömöri György: *Bejegyzések Bánfihunyadi János oxfordi bibliájában (Însemnări în Biblia din Oxford a lui János Bánfihunyadi)* – Magyar Könyvszemle, anul 94, 1978, nr. 1.

Dr. Schultheisz Emil, Dr. Tardy Lajos: *Bánfihunyadi János az újabb adatok tükrében (János Bánfihunyadi în lumina datelor recente)* – Orvosi Hetilap, 1969, nr. 20.

Dr. Paczolay Gyula: *Magyar vegyész a XVII. századi Angliában: Bánfihunyadi János (Un chimist maghiar în Anglia secolului al XVII-lea: János Bánfihunyadi)* – Élet és tudomány, 1976, nr. 2.

Weisz Attila: *Hunyadi-ház, Nagybánya (Casa lăncu de Hunedoara, Baia Mare)* – Erdélyi Magyar Lexikon (lexikon.adatbank.ro)

Évek és iskolák, A nagybányai középoktatás 450 éve (Școli de-a lungul anilor, 450 de ani de învățământ liceal băimărean) – Emke-füzetek, Baia Mare, 1997.

Dr. Marian Felix: *Bánfihunyadi János (1576-1646)* – BÚSZ, 21-27 aprilie 2000.